

Ірина Ціборовська-Римарович,

старший науковий співробітник відділу стародруків та рідкісних видань

Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського,

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник

Україна, м. Київ

e-mail: ciborirena@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5025-0767

СТАРОДРУКИ ЯК ОБ'ЄКТ І ДЖЕРЕЛО НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ І ПРАКТИЧНІ СТУДІЇ

У публікації подано характеристику стародруку як об'єкта і джерела наукових досліджень. Висвітлено основні складові його комплексного історико-книгознавчого дослідження: видання тексту; джерелознавчий аналіз передмов, післямов і присвят; друкарське виконання; оправи; провенієнції і власницькі книжкові знаки, маргіналії, цінові записи; філіграні.

Викладено основні методичні засади наукового дослідження цього історичного джерела, які ґрунтуються на універсальних методах, заснованих на принципах історизму, системності та наукової об'єктивності, а саме: метод джерельної евристики, метод критики джерел, квантативний, компаративний методи, а також вузькоспеціальні методи дослідження: друкарський, палеографічний і філігранологічний. Підкреслено важливість комплексного дослідження стародруку як об'єкта та історичного джерела. На конкретних прикладах представлено інформативний потенціал стародруку як виду історичного джерела і зв'язок результатів історико-книгознавчих досліджень з іншими історичними дисциплінами і галузями гуманітарних студій. Стародруки і сформовані з них історико-культурні фонди є документальними пам'ятками епохи, що акумулюють у собі наукові, духовні та естетичні досягнення людства, віддзеркалюючи ідеологічні, політичні, мистецькі шляхи розвитку людського суспільства. Матеріали для публікації одержані внаслідок евристичної роботи з фондами стародруків Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського при книгознавчому дослідженні історії та складу фондів приватних і монастирських бібліотек XVII – першої половини XIX ст., які функціонували на етнічних українських землях. Викладені у публікації методологія наукового дослідження стародруків і факто-

графічний матеріал можуть бути корисними у практичній роботі книгознавців, бібліотекарів, гуманітаріїв широкого профілю.

Ключові слова: стародрук, історичне книгознавство, історичне бібліотекознавство.

Фонди стародруків сучасних бібліотек до сьогодні залишаються багатим, але недостатньо дослідженим фактографічним джерелом для книгознавчих, історичних, культурологічних досліджень. Послідовне, планомірне і різноаспектне вивчення цих фондів дає цінні, а то й унікальні відомості щодо історії сучасних бібліотек і книгозбірень минулого, історії друкарень та видавничої справи, соціокультурної ролі книжки взагалі, чи окремого твору зокрема. Робота з фондами стародруків повертає із забуття імена людей, які зробили своїми творами значний внесок у розвиток науки, культури, суспільства. Дослідження стародруків як історичного джерела відтворює неповторну світлину певної історичної епохи.

Мета представленої публікації – всебічно охарактеризувати стародруки як об'єкт історико-книгознавчих і історико-бібліотекознавчих досліджень і продемонструвати на конкретних прикладах їхній джерелознавчий потенціал для різноаспектних гуманітарних досліджень. Для багатогалузевої історичної науки завжди залишається актуальним розширення джерельної бази наукових досліджень. І джерелознавчий підхід до стародруків може суттєво її розширити. Стародруки належать до специфічних і мало використовуваних історичних джерел, хоча вони можуть містити у своїх передмовах, післямовах, присвятах, провенієнціях фактографічний матеріал, який несе додаткову інформацію про видання і побутування друкованих творів, життя і діяльність історичних осіб та пересічних громадян, відомості уточнюючого характеру про історичні події та їхнє сприйняття сучасниками.

Результати наукових історико-книгознавчих досліджень можуть бути викладені у публікаціях різного жанру: статтях, монографіях, дисертаціях, каталогах колекцій стародруків і давніх бібліотек, видань давніх друкарень і видавництв (наприклад, альдин, плантенів, друків монастирських офіцин тощо) з попримірниковим описом збережених одиниць, каталогах різного виду видань (наприклад, календарів чи панегіриків), каталогах власницьких книжкових знаків, окремих видів стародруків (наприклад, інкунабул, палеотипів), альбомів друкарського оформлення.

Стародруки і сформовані з них історико-культурні фонди є об'єктами наукового дослідження таких галузей гуманітарної науки як історичне

книгознавство та історичне бібліотекознавство. Водночас вони є документальними пам'ятками епохи, що акумулюють у собі наукові, духовні та естетичні досягнення людства, віддзеркалюючи ідеологічні, політичні, мистецькі шляхи розвитку людського суспільства. З таким самим успіхом вони є джерелами історичної національної пам'яті, які часто-густо, з огляду на свою специфічність, несуть у собі унікальну інформацію про людей і події минувшини, якої інші джерела не зберегли.

Стародрук є багатограним об'єктом наукового дослідження. Далі зупинимося на характеристиці його основних аспектів.

До першого аспекту дослідження можемо віднести зміст стародруку, текст друкованого твору, наукового, літературного чи публіцистичного, який став подією у науковому житті, новим словом у літературній творчості, актуальною політичною ідеєю, що вплинула на розвиток суспільства. Мають значення для дослідження як першодруки, прижиттєві видання творів авторів, так і доповнені, перероблені, виправлені перевидання, що побачили світ згодом.

Стародруки своєю тематикою і змістом віддзеркалюють розвиток наукових знань у різних галузях науки. Тож вони становлять великий інтерес для вивчення історії різних наук: математики і фізики, географії і ботаніки, медицини і філософії, архітектури і мовознавства, історії і музики.

Важливу інформацію для досліджень містять такі джерела як передмови, післямови та присвяти стародруків. Передмови і післямови можуть ілюструвати ставлення автора до свого твору, окреслювати мету, з якою було його створено, змальовують історичні умови його написання, часто подають біографічні відомості про автора. Присвяти, крім того, що демонструють тогочасні загальноприйняті засади їх укладання, розкривають зв'язки автора твору з особою, якій присвячується видання, дотичність адресата до підготовки тієї чи іншої публікації, його стосунки з церковними і світськими інституціями, його благодійницьку діяльність. І загалом кидають промінь на історію меценатства, додають нові штрихи до історичних портретів людей світського і духовного станів, які відсутні у генеалогічно-геральдичних друкованих джерелах. Стародруки у своєму змісті часто містять допоміжний інформаційний матеріал, необхідний у наукових дослідженнях найширшої тематики, який складно знайти або й просто нереально відшукати у спеціальних наукових довідкових виданнях.

Важливим джерелом для юриспруденції постають опубліковані збірки давніх законів і постанов: юридично-правові акти, збірки законів

цивільного і церковного права, постанови державних і церковних органів влади, міського самоврядування, наприклад, видання Статуту Великого князівства Литовського, положень Магдебурзького права, збірника німецького звичаєвого права «Саксонське дзеркало», Сеймових конституцій, пастирських листів керівників єпархій тощо, які стали пам'ятками юридичної думки з огляду на ту роль, яку відіграли в політичній та економічній історії.

Стародруковані картографічні видання (атласи, топографічні описи міст, плани фортець) є об'єктом дослідження історичної географії та історії картографії. Крім того, до них можна звертатися із суто прикладною метою, бо у своїх географічних індексах вони часто містять латинські назви населених пунктів, країн, місцевостей та їх переклади європейськими мовами, що надає неоціненну послугу при перекладі з латинської мови географічних назв та локалізації населених пунктів.

У дослідженні церковної історії можуть стати в пригоді видання, що подають інформацію «з перших рук» про керівний склад єпархій, кількість монастирів, їх населення тощо. Низка стародрукованих видань містить перелік монастирів, резиденцій, місій, відповідних орденів Римо-Католицької Церкви у різних орденських провінціях, перелік монастирів Греко-Католицької Церкви: їхню повну назву, кількість ченців у конкретний історичний період існування того чи іншого монастиря, поіменні списки його ченців, їхні посади. Церковні календарі (рубрицелі) у своїх додатках часто містять списки вищих церковних ієрархів дієцезій та парафіяльного духовництва, які несуть важливу інформацію про церковну історію певного регіону.

Стародруки є цікавим документальним джерелом для дослідників і колекціонерів нумізматики і тих, хто вивчає історію цієї галузі історичної науки. Нумізматичні видання переважно багато ілюстровані зображеннями монет і медалей.

Другим аспектом дослідження стародруку можемо назвати його друкарське виконання: шрифти, художнє оформлення, архітектоніку книжки, що демонструє рівень друкарської майстерності конкретного друкаря чи друкарні в цілому. Друкарський аналіз стародруку є важливим інструментом для атрибуції дефектних примірників і контрафактних видань.

Третій аспект – дослідження оправи примірника. Оправи стародруків можуть бути витворами високого прикладного мистецтва, яке

віддзеркалює ставлення до Книги суспільних верств, є проявом бібліофільства і характеристикою книжкових зібрань.

Четвертим аспектом дослідження стародруків є провенієнція. Переважна більшість стародруків має провенієнції, які розповідають про належність їх у минулому різним власникам: приватним бібліотекам, монастирським книгозбірням, бібліотекам навчальних закладів та громадських установ, розповідають про долю конкретного примірника, ілюструють тандем «читач – книжка» на тлі певної історичної епохи. Це важливе фактографічне джерело, що дає цінний документальний матеріал про склад і зміст бібліотечних фондів, їхню історію, шляхи комплектації, та головний дороговказ у дослідженні історичної долі бібліотек минувшини. Серед провенієнцій важливе місце посідають автографи історичних осіб – письменників, учених, політичних, культурних і релігійних діячів минулих часів. Імена одних добре відомі не тільки фахівцям, а й широкому загалу. Імена інших сьогодні мало відомі, але в минулому ці люди відігравали помітну роль у сфері своєї фахової діяльності й залишили слід в історії та культурі. Ця інформація проливає світло на творчу діяльність авторів, їхню популярність, шляхи розповсюдження їхніх творів, віддзеркалює коло їхніх інтелектуальних зацікавлень та професійних контактів. Складовою провенієнцій є власницькі книжкові знаки. До власницьких книжкових знаків відносять різного виду екслібриси в різній техніці виконання: рукописні, гравійовані, шрифтові, конгрев; екслібриси-печатки та суперекслібриси. Екслібрис є об'єктом дослідження такої спеціальної історичної галузі як екслібрисистика, що досліджує екслібрис як художню форму малої графіки і надає джерелознавчу інформацію для історичного бібліотекознавства та бібліофільства. Власницькі книжкові знаки потребують детального наукового опрацювання з кінцевою метою – створення і публікації каталогів власницьких книжкових знаків. Прикладом таких каталогів можуть бути видання, підготовлені у відділі стародруків та рідкісних видань НБУВ: «Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» [11] та «Автографи на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» [10].

До п'ятого аспекту дослідження стародруків можемо віднести книжкові ціни, зафіксовані на сторінках стародрукованих видань. Стародруки є одним із основних і найбільш масових джерел, що несуть інформацію про книжкові ціни. На їхніх сторінках може міститися унікальний

матеріал про номінали, в яких продавали і купували книжки, і не тільки. При фіксації у записі ще й місця та обставин придбання інформація стає просто унікальною. Трапляються випадки, коли в записах зазначається відповідність одного номіналу іншому. Рідко можна виявити у бібліотечному фонді групу книжок із записами їхніх купівельних цін, яка належала одному власникові і походить з однієї книгозбірні, що давало б змогу простежити шляхи комплектування конкретної бібліотеки та бібліофільські витрати власника. У цінкових записах бувають названі місця торгівлі. В Україні місцями книготоргівлі були великі міста, в яких діяли потужні друкарні і можна було придбати необхідні видання в книгарнях при друкарнях – у Києві, Львові, Чернігові, Бердичеві, Луцьку тощо. Як повідомляють записи, книжки в Україні купувалися і на ярмарках у Кам'янці, Львові, Меджибожі, Дубні, Пиляві, Тростянці, Умані, Бердичеві, Замості. Цінові записи фіксують також придбання книжок за кордоном у книгарнях та на книжкових аукціонах. Місцями купівлі книг також були великі культурні і торговельні центри Європи. Рідше трапляється інформація про ціни за виготовлення оправ та окладів для книжок чи їх реставрацію.

Шостим аспектом дослідження є маргінальні написи у стислому значенні цього терміна, які відтворюють побутування примірника, несуть інформацію про щоденне життя його власників. Це господарські нотатки, кулінарні і медичні рецепти, нотатки про природні явища та історичні події, коментарі до друкованого тексту, приклади літературної творчості власників примірників, трапляються записи у вигляді родинних хронік, відомостей літописного характеру, фактів із біографій власників книжок, а відтак – матеріал і до історії бібліофільства, і до соціології читання, і до історичної біографістики.

Сьомим аспектом дослідження стародруків є папір, на якому вони виготовлені. Папір стародруків є першорядним джерелом для досліджень у сфері філігранології. Дослідження філіграней стародруків також проливає світло на історію друкування видання, особливості друкування окремих примірників того чи іншого видання; разом із дослідженням паперу рукописних книг та архівних документів стародруки надають фактографічний матеріал для історії папірництва. Прикладом застосування філігранологічного методу дослідження стародруків є низка публікацій українського книгознавця Н. Бондар: «Філіграні примірників “Книги о постниці” Василя Великого 1594 р. острозького друку як джерело для дослідження діяльності Острозького

видавничого осередку», «Філіграні примірників “Гербарія” М. Сєнніка 1568 р. як джерело дослідження краківського паперу кінця 60-х рр. XVI ст.», «Особливості паперу примірників краківського видання “Гербарія польського” Мартіна Ужендова 1595 р.», «Філіграні острозької Біблії 1581 р. як унікальне джерело дослідження паперового ринку Краківського воєводства» [5, 6, 7, 8,].

При опрацюванні наукових історико-книгознавчих та історико-бібліотекознавчих тем дослідник керується універсальними методами дослідження, які застосовуються в інших галузях історичної науки і ґрунтуються на принципах історизму, системності та наукової об'єктивності, а саме: методом джерельної евристики, методом критики джерел, квантативним, компаративним методами. Специфіка стародруку як об'єкта вивчення потребує і вузькоспеціальних методів дослідження, зокрема, друкарського методу, який полягає в аналізі шрифтового набору, друкарського оформлення, ідентифікації стародрукованих видань; палеографічного методу, який застосовується для джерелознавчого аналізу рукописних провенієнцій і маргінальних записів; філігранологічного методу – для виявлення особливостей паперу в накладі видання чи окремо взятому примірнику, для висвітлення історії друкування книжки; методу бібліографічного аналізу.

Базисом методологічного принципу наукових студій в історичному книгознавстві є метод комплексного дослідження стародруків як історико-культурних пам'яток та історичних джерел. Він дає змогу розширити відомості про видання, його примірники, одержати новий фактографічний матеріал про розповсюдження та побутування книжок тощо. Комплексний підхід у дослідженнях стародрукованих видань підвищує науковий рівень дослідження, виводить історичне книгознавство та історичне бібліотекознавство на міждисциплінарні зв'язки з іншими галузями історичної науки та гуманітарними дисциплінами. Комплексного підходу в історико-книгознавчих дослідженнях однаково потребує як один окремо взятий стародрук, так і група стародруків, наприклад, кілька примірників одного видання чи прижиттєві видання творів одного автора, або значний масив книжкових видань – видавнича продукція однієї друкарні чи фонд однієї давньої бібліотеки. Від масштабів і завдань дослідження, інформації, наявної у стародруках, буде залежати і повнота застосування комплексного підходу в його реалізації.

Об'єктом історико-книгознавчого дослідження може бути один стародрук, якщо він є унікалом (тобто до виявлення не був відомий у бібліо-

графічних джерелах чи дійшов до наших часів в одному примірнику) або містить важливі відомості, зосереджені у друкованому тексті (присвята чи передмова, редакція тексту, яка відрізняється від тексту інших видань твору, коментарі тощо), художньому оформленні, мистецькому виготовленні оправи, інформативності провенієнцій. Прикладом унікату може бути дослідження раніше невідомого бібліографії видання Луцької домініканської друкарні – праці Франтішка і Кароля Жабицьких, присвяченої родоводу українського князівського роду Святополків-Четвертинських «Genealogia starożytnego domu Xiążąt krwi ruskich Swiatopolkow Czetwertyńskich...» (1793) [16]. Видання має присвяту Марцелію Юзефу Святополку-Четвертинському, дідичу Майківського маєтку (Острозький повіт Волинської губ., нині – Гощанського р-ну Рівненської обл.). Це чи не найдавніше і водночас найповніше на кінець XVIII ст. видання генеалогії князівського роду. Можливо, М. Ю. Святополк-Четвертинський був причетний до субсидіювання видання. У криптах Луцького домініканського костелу знаходилися поховання представників роду. Раритетність праці Жабицьких можна пояснити невеликим накладом і частими пожежами у місті, від яких страждав і монастир (1793 р. і 1803 р.). Від останньої сильно постраждала друкарня. Видання не зафіксоване у бібліографічних працях К. Естрайхера, Я.-М. Гіжицького, Я. Запаса та Я. Ісаєвича.

На сьогодні відомі три примірники цього видання, які зберігаються нині у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (далі – НБУВ): один – у відділі стародруків та рідкісних видань (далі – ВСРВ; шифр: In.1387) і два – у відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій (далі – ВІК; шифр: Mik. 191; під цим шифром стоять 2 примірники).

Дослідження історії цього луцького видання виявило два передруки його тексту: Wielądko W. W. *Heraldyka czyli opisanie familii u krwi związku szlachty polskiej u W. X. Litt. z ich herbami*. Warszawa, 1795. Т. 3. S. 403–435 та Niesiecki K. *Herbarz polski / Wyd. J. N. Bobrowicza*. Lipsk, 1839. Т. 3. S. 259–272. За браком фактографічного матеріалу залишається невстановленим, з яких примірників чи примірника їх було зроблено. У низці історичних, генеалогічних і бібліографічних публікацій XIX ст. – початку XXI ст. є тільки згадки і посилання на видання Луцької домініканської друкарні, які ми наводимо нижче: Викторовский П. Г. *Западно-русские дворянские фамилии, отпавшие от православия в кн. XVI и в XVII вв.* Киев, 1912. Вып. 1. С. 244. Примітка 3; Каталог книг

библиотеки императорского университета св. Владимира. Киев, 1855. Т. 2. № 17445; Лисенко С., Чернецький Є. Нащадки Рюрика. Бібліографія по генеалогії князівських родів. *Генеалогічні записки Українського геральдичного товариства* / відп. ред. Є. Чернецький. Біла Церква, 2000. № 149. С. 180; Bartoszewicz J. Czetywertyńscy. *Encyklopedia powszechna*. Warszawa, 1861. Т. 6. С. 541; Kossakowski S. K. Monografie historyczno-genealogiczne niektórych rodzin polskich. Warszawa, 1876. Т. 1. С. 85–86; Orgelbranda S. *Encyklopedia powszechna z ilustracjami i mapami*. Warszawa, 1899. Т. 4. С. 162; Wolff J. *Kniazowie Litewsko-Ruscy od końca czternastego wieku*. Warszawa, 1895. С. 35. Pszyp. 7.

Прикладом комплексного історико-книгознавчого дослідження одного тому може бути публікація вітчизняного книгознавця І. Качур «Z historii bibliotek renesansowych – dar Erazma z Rotterdamu dla arcybiskupa Jana Łaskiego», присвячена конволоту, який складається з двох алігатів, із творів нідерландського письменника, філолога, теолога, гуманіста епохи Відродження Еразма Роттердамського (1469? –1531), з його дарчим написом гнєзненському архієпискупу, примасу Польщі Янові Лаському (Львівська національна наукова бібліотека імені В. Стефаніка (далі – ЛННБ), шифр: СТ IV 21191/adl. 1–2). У публікації викладається історія побутування примірника на історичному тлі епохи, подано джерелознавчий аналіз провенієнцій, представлено характеристику оправи та друкарського оформлення алігатів [23].

Об'єктом досліджень може бути група книжок: примірники одного видання твору одного автора, примірники різних видань одного твору, примірники творчого доробку одного автора тощо. Історико-книгознавче та джерелознавче дослідження примірників творів одного автора дають змогу доповнити відомості про його творчість, інтелектуальні зв'язки, популярність його творів. Це додає нових барв аналізу творчої діяльності автора, долі його творів, розширює відомості про коло його контактів. Тут на перший план виступає унікальний фактографічний матеріал провенієнцій та маргінальних записів.

Важливість джерелознавчого дослідження провенієнцій кількох примірників одного видання ілюструє історико-книгознавче дослідження примірників видання «Świat po części przyzrany [!]. Do druku podany. – W Krakowie: W drukarni Franciszka Cezarego, 1697» авторства Д. Братковського [14].

Д. Братковський (†1702) – український шляхтич, член Луцького Хрестовоздвиженського братства, поборник православ'я, поет і грома-

дянин, автор збірки поезій польською мовою «Світ, по частинах розглянутий», яку видав своїм коштом у Кракові в потужній друкарні Франтішка Цезарія молодшого (1660–1724). Збірка поезій була відгуком на соціальну несправедливість у суспільному житті тогочасної Речі Посполитої. Видаючи власним коштом збірку своїх віршів, Д. Братковський, без сумніву, мав на меті ознайомити й зацікавити нею широке коло читачів, а також сподівався на якнайбільший суспільний резонанс. Тому поезії написані польською мовою – державною мовою Речі Посполитої, а для видання обрано відому краківську друкарню, діяльність якої на той час була у розквіті.

Робота над виданням першого повного перекладу українською мовою поезій Д. Братковського, здійсненого В. Шевчуком, та перевидання «Світу, розглянутого по частинах» фототипічним [9] способом спонукали до розшуку примірників книжки у бібліотечних сховищах України. Попри те, що наклад видання для того часу величезний – понад 4 тис. примірників, у сучасній Україні були відомі чотири примірники різної повноти збереженості: один примірник – у фондах ЛННБ і 3 примірники – у фондах НБУВ. Евристична робота у фондах НБУВ виявила ще 10 примірників. Один із них було використано для перевидання стародруку. Нині у фондах НБУВ зберігаються 14 примірників книжки Д. Братковського. Примірники різняться між собою збереженістю, оправами та провенієнціями. Джерелознавчий аналіз збережених примірників і архівні документи дали змогу визначити місця побутування книжки у XVIII ст. Географія розповсюдження твору виявилася такою: Бердичів, Жидичин, Звягель, Київ, Почаїв, Харків, Чернігів. У XVIII ст. книжка Д. Братковського зберігалася у бібліотеках православних, греко-католицьких та католицьких монастирів, світських та духовних навчальних закладів і приватних бібліотеках. Результати джерелознавчого дослідження провенієнцій засвідчили, що поезії Д. Братковського були популярними у різних регіонах України і різних соціальних колах суспільства: серед шляхти, духівництва і козацької старшини, і, без сумніву, мали вплив на тогочасного читача.

Об'єктом досліджень можуть бути комплекси книжок: наприклад, приватна бібліотека чи її частина, монастирська книгозбірня чи її частина, зібрання стародруків у сучасних бібліотеках, музеях і архівах. У складі фондів НБУВ нині зберігається багато книжкових комплексів, які є історико-культурними фондами, що мають бути внесені до Державного реєстру національних пам'яток України. Це бібліотеки або частини

бібліотек, які належали у минулому приватним особам, монастирям, навчальним закладам, громадським організаціям. Як приклад можемо навести результати досліджень магнатської родової бібліотеки князів Вишневецьких – графів Мнішеків, що містилася у Вишневецькому замку [17, с. 28–94]. Бібліотека постала в 30-і рр. XVIII ст. у родовому маєтку давнього українського князівського роду Вишневецьких герба Корибут у містечку Вишневець Кременецького повіту Волинського воєводства (нині Збарзький р-н Тернопільської обл.). Фундатором її був князь Михайло Серватій Вишневецький (1680–1744) – великий гетьман Великого князівства Литовського (1703–1707, 1735), канцлер Великого князівства Литовського (1720 р.), політичний діяч Речі Посполитої XVIII ст., літератор і великий бібліофіл. Після його смерті Вишневецький замок і його бібліотека були успадковані по жіночій лінії підкоморієм Великого князівства Литовського Яном Каролем Мнішеком герба Кончиць.

На документальній основі та в процесі евристичної роботи з фондами НБУВ була проведена реконструкція історії та фонду цієї бібліотеки. З розпоршених у фондах НБУВ книжок Вишневецької бібліотеки було сформовано книжкову колекцію, яка нині нараховує бл. 1500 од. зб. Виявилось, що найбільша частина бібліотеки Вишневецького замку нині зберігається саме в НБУВ. На основі історико-книгознавчого аналізу бібліотечного фонду, який ґрунтувався на рукописних каталогах XVIII–XIX ст. замкової бібліотеки та збережених бібліотечних примірниках, було констатовано, що Вишневецька бібліотека є історико-культурною пам'яткою доби Просвітництва, її фонди віддзеркалюють як суспільні процеси, так і коло фахових та особистих зацікавлень власників, становлять додаткове джерело до історії родів Вишневецьких і Мнішеків. Бібліотечний фонд містить багатий фактографічний матеріал про розповсюдження і побутування західноєвропейських видань у шляхетських бібліотеках XVIII ст. в Україні.

Серед монастирських бібліотек одним із прикладів вищенаведеної тези, може бути книгозбірня Острозького єзуїтського колегіуму, який був заснований у 1624 р. Анною Алоїзою з Острозьких Ходкевичевою (1600–1654), дочкою волинського воєводи князя Олександра Острозького (1570–1603) і Анни Костчанки, онукою київського воєводи, протектора Православної Церкви, фундатора і патрона Острозької академії, благовірного кн. Костянтина Василя Острозького (1526–1608), дружиною великого литовського гетьмана, віленського воєводи Кароля Ходкевича (1560?–1621).

Монастирі відігравали в історії суспільства помітну політичну, економічну та культурну роль. При багатьох монастирях діяли колегіуми, школи, друкарні. Монастирі володіли цінними бібліотеками та архівами. Відомості про давні монастирські книгозбірні доповнюють і поглиблюють знання про їхню історію, шляхи комплектування, склад і зміст фондів, а відтак рельєфніше окреслюють роль і функції цих інституцій в історичному процесі. Вагома роль бібліотек в історії культури людського суспільства взагалі, і монастирських книгозбірень зокрема, надає актуальності дослідженням історії бібліотеки будь-якого монастиря.

Острозький колегіум належав до єзуїтських навчальних закладів вищого типу, в яких викладали курси філософії і богослов'я. Колегіум мав бібліотеку, папірню, аптеку. При колегіумі був конвікт для шляхетської молоді, функціонувала музична бурса. Дослідники історії Острозького колегіуму вважають, що у 40-х рр. XVII ст. його бібліотека могла нараховувати бл. 4000 томів [21, с. 483]. Нині найбільша відома частина бібліотеки колегіуму зберігається у фондах НБУВ (бл. 638 од. зб.) як книжкова історико-культурна колекція «Бібліотека Острозького єзуїтського колегіуму» у ВІК. Група стародруків острозьких єзуїтів зберігається розрізнено у складі колекцій ВСРП.

Варто наголосити, що такий великий за обсягом книжковий комплекс однієї книгозбірні XVII ст., який зберігся до нашого часу, напевно, єдиний в Україні, а в НБУВ – точно найдавніший. Рукописних каталогів чи інвентарів бібліотеки часів функціонування Острозького єзуїтського колегіуму не збереглося, тому головним джерелом інформації про історію колегіумної книгозбірні є її книжки та їхні провенієнції.

У фондах НБУВ виявлено 36 од. зб. із гербовим суперекслібрисом А. А. Острозької. Ймовірно, що це донаторський суперекслібрис, який засвідчував пам'ятний подарунок меценатки і покровительки колегіуму [18].

Актуальною є підготовка наукового каталогу стародруків бібліотеки Острозького єзуїтського колегіуму. Його опублікування введе в науковий обіг новий фактографічний матеріал про монастирську бібліотеку, розповсюдження в Україні творів членів Товариства Ісуса, забезпечення літературою навчального процесу та діяльності єзуїтських колегіумів.

Прикладом наукового дослідження та бібліографічного опрацювання фондів родових бібліотек є серія каталогів видань із бібліотеки князів Радзивіллів Несвізької ординації, які нині зберігаються у фонді Центральної наукової бібліотеки імені Якуба Коласа Національної

Академії наук Білорусі [1, 2, 3, 4], та каталог бібліотеки князів Сопіг, стародруки якої зберігаються нині у Бібліотеці Вільнюського університету: *Bibliotheca Sapiehana Vilniaus universiteto bibliotekos rinkinys: Katalogas / sudarė Aušra Rinkūnaitė. Vilnius, 2010. 649 p. : il.* Прикладом книгознавчого дослідження та бібліографічного опрацювання фонду монастирської бібліотеки є каталог книгозбірні єзуїтського колегіуму у Браневі (Бранзберзі): *Trypsko Josef. The catalogue of the book collection of the Jesuit college in Branewo held in the University library in Upsala / extended and completed by M. Spandowski, ed. M. Spandowski, S. Szyller, vol. 1–3, Warszawa-Uppsala 2007.*

Яскравим прикладом присвяти стародрукованого видання як історичного джерела може бути присвята луцькому й острозькому єпископу Греко-Католицької Церкви Сильвестрові Любенецькому-Рудницькому герба Сас (світське ім'я – Стефан) (1712/13–7.05.1777) від італійського видавця Антоніо Затта. Сильвестр Любенецький-Рудницький ревно дбав про підвищення рівня освіти та престижу греко-католицького духовництва у своїй єпархії. Разом із холмським єпископом Максиміаном Рилом (пом. 1794) він провів коронацію Почаївської ікони, головував на генеральній капітулі Ордену василіян у Бересті 1773 р., заступаючи відсутнього митрополита Пилипа Володковича (1762–1778), уклав підручник церковного права і написав праці про священство: «*Jura et Privilegia Genti Ruthenae Catholicae a Maximis Pontificibus Poloniaeque Reribus concessa*» (Львів: Друкарня єзуїтського колегіуму, 1747) та «*Егхїрідіон о священстві*» (Почаїв, 1775). Активізував роботу Почаївської друкарні.

Немає сумніву в тому, що за своїми посадами і службовою діяльністю, колом інтересів владика мав власну книгозбірню. У нашому розпорядженні нема документів, які б несли інформацію про її склад та обсяг. Цілком можливо, що вони не збереглися до нашого часу. Тим більш цікавим і непересічним, на наш погляд, є випадок з виявленим у фондах НБУВ примірником багатотомного видання з гербовим суперекслібрисом єпископа Сильвестра. Це – видання праці італійського теолога й історика Джовані Доменіко Мансі (1692–1769) «*Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*» (Флоренція; Венеція, 1759–1798; у 31 т.). За свідченням відомих довідників бібліографічних раритетів Ж. Ш. Брюне та Ж. Г. Т. Грессе, вже у середині XIX ст. назване видання входило до розряду рідкісних. Видавцем праці Дж. Д. Мансі був Антоніо Затта (бл. 1757–2.04.1797) – плідний італійсь-

кий друкар і видавець карт. Із 31-томного видання у фондах НБУВ маємо 1–8, 10–20 томи. Про належність книг єпископу свідчить відтиснутий золотом його гербовий суперекслібрис на обох кришках оправ кожного тому. Треба констатувати, що не так часто у книгознавчих дослідженнях трапляються суперекслібриси бібліотек, які існували на теренах Волинського воєводства у минулому. Суперекслібрис Сильвестра Любенецького-Рудницького не відомий у спеціальній книгознавчій літературі. У XVIII ст., в добу Просвітництва, дух бібліофілства проявився, зокрема, у відродженні мистецтва суперекслібрису, який був характерною ознакою великих книгозбірень дуже заможних власників. Присвята видавця Антоніо Затта, вміщена у першому томі видання й адресована владі Сильвестрові, є надзвичайно цікавим історичним документом. Зміст і тон присвяти А. Затти дає підстави припустити, що видавець міг особисто бути знайомий з єпископом. Він добре був обізнаний із життєвим шляхом архіпастиря та його діяльністю. Складається враження, що спілкування з ним спонукало А. Затту обрати особу Сильвестра Любенецького-Рудницького у покровителі для своєї праці. Хоча не можна не брати до уваги, що тогочасні норми літературного етикету та елоквенції не виключають їхнє заочне знайомство. Виявлений факт вводить у науковий обіг інформацію про власницький книжковий знак єпископа Сильвестра Любенецького-Рудницького, засвідчує європейські зв'язки архієрея, демонструє роль присвяти як інформативного джерела.

Прикладом результативності використання друкарського методу дослідження та його важливості для інших галузей гуманітарних наук можуть бути видання опери-драми «Polusia, córka Kołodzieia, czyli wolność oswobodzona. Opera tragiczna w dwóch aktach» (Полюся, дочка Колодія, або звільнена свобода) польського автора Вінцентія Ігнація Маревича (1755–1822), плідного літератора часів польського Просвітництва, який залишив по собі віршовані, прозові та драматичні твори [15]. Цю оперу-драму польські літературознавці характеризують як «драматизований політичний трактат» (Е. Александровська [19]) і «сценічний памфлет, спрямований проти політики Росії по відношенню до Польщі» (Р. Лужний [24]). У творі в алегоричній формі замальовується політична ситуація у відносинах Речі Посполитої і Російської імперії періоду поділів польської держави. Твір мав актуальний політичний характер і антиросійську спрямованість, тому і видавався контрафактно. У «Bibliografji polskiej» К. Естрайхера подано бібліографічні описи трьох видань цього віршованого драматичного твору (Estr. t. 22, s. 151), датава-

них 1789 і 1791 рр. У виданнях «Polusi» на титульних аркушах відсутні ім'я автора та вихідні дані, тут вказується тільки рік видання. За бібліографічними описами вони різняться між собою датами публікації, обсягом та форматом. Друкарський аналіз примірників різних бібліотек дав доволі неочікувані результати про видання з датою 1789. Виявилось, що побачило світ п'ять видань опери-драми з датою 1789 різних друкарень. Усі вони мають відмінності у друкарському оформленні (різні віньетки, виливні прикраси, композиції з виливних елементів) та наборі тексту. Нині два примірники одного видання зберігаються в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (ВСПВ, шифр: Іп. 6330) та Бібліотеці Вільнюського університету (ВРК, шифр: ІV.4497), два примірники іншого видання – у Львівській національній науковій бібліотеці імені Василя Стефаника (ВРК, шифр: СТ-І 78247) та Бібліотеці Інституту літератури Польської Академії наук (шифр: ХVІІІ.1.653. adl.), примірник третього видання – у Бібліотеці Польської Академії наук і Польської Академії мистецтв у Кракові (шифр: St. Dr. 319), примірник четвертого видання – в Національній установі ім. Оссолінських у Вроцлаві (шифр: ХVІІІ–11994) і примірник п'ятого видання, з верстатів друкарні Бердичівського монастиря босих кармелітів, – у Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського (ВІК, «Волинський губернський комітет по охороні пам'яток мистецтва і старовини», шифр: 1400). Ретельний друкарський аналіз примірників і компаративний метод дослідження дали змогу виявити, що одне із перелічених видань є контрафактним виданням саме бердичівської друкарні, та аргументовано це довести. Важко стверджувати напевно, що спонукало отців кармелітів опублікувати твір В. І. Маревича у своїй друкарні. Але можна передбачити, що до цього могла спричинитися як його популярність, так і суголосність політичних поглядів автора поглядам ченців-кармелітів. До того ж розповсюдження популярного видання через продаж сприяло збільшенню прибутку друкарні, яка не мала спеціального фондушу.

Представлений фактографічний матеріал вводить у науковий обіг відомості про невідоме у бібліографії бердичівське видання, розширює відомості про репертуар друкарні Бердичівського монастиря босих кармелітів та її історію, розширює джерельну базу для книгознавчих та літературознавчих досліджень опублікованої літературної спадщини В. І. Маревича. Яскравим і досить рідкісним в історичному книгознавстві прикладом значної кількості інформативних провенієнцій на виданнях твору одного автора є примірники львівських видань праці

Тадея Юди Крусинського герба Доленга (світське ім'я Ян; 1675–1757) «Донесення про турецьке посольство до Персії Ахмета Дуррі Ефенді», які наочно демонструють великий джерелознавчий потенціал стародруків. Т. Ю. Крусинський – відомий сходознавець у Речі Посполитій XVIII ст. і за її межами, один із визначних місіонерів Товариства Ісусового того часу, лікар і письменник. Початкову освіту здобув у єзуїтських колегіумах Кракова та Ярослава, був викладачем у Берестейському, Луцькому та Львівському єзуїтських колегіумах; володів польською, латинською, італійською, французькою, грецькою, турецькою, перською, літературною вірменською мовою. За час перебування на Близькому Сході (1705–1728 рр., з перервами) відвідав Месопотамію, Сирію, Палестину, Грецію, Персію, Туреччину, Вірменію. Від 1720 р. обіймав посаду генерального прокуратора польських місій у Персії. Під час свого перебування на Сході Т. Ю. Крусинський збирав діаріуші папських посольств і посольств християнських монархів до перського шаха, громадив документи, які торкалися діяльності католицьких місій у Персії, з метою публікації матеріалів у майбутньому. В Стамбулі Т. Ю. Крусинський зробив латинський переклад з перської «Донесення» про турецьке посольство до Персії 1720 р., очолюване Ахметом Дуррі Ефенді. У 1728 р. Т. Ю. Крусинський повертається на батьківщину. Останній період його життя тісно пов'язаний з Україною. Він обіймає різні посади у єзуїтських колегіумах Кам'янця-Подільського, Ярослава, Кросна, Острога, Берестя. Помер сходознавець-єзуїт 22 серпня 1757 р. в Збрижу біля Кам'янця-Подільського.

Свій переклад «Донесення» Дуррі Ефенді з різними додатками та власними коментарями Т. Ю. Крусинський тричі опублікував у друкарні Львівського єзуїтського колегіуму (1733, 1734, 1740 рр.) під такими назвами: *Prodromus ad historiam revolutionis Persicae seu Legationis fulgide Porte ad Persarum Regem Szach Sofi Hussein Anno D. 1720 Expeditae relatio, quam redux e perside legatus Durri Effendi turcarum Sultano Achmed III in scripto consignavit / Ex Turcico Latine facta opera P. Judae Thadaei Krusinski Soc. Jesu. 1733. – 4° (Estr., t. 15, s. 419); Prodromus ad tragicam vertentis belli Persici historiam seu Legationis a Fulgida Porta ad Sophorum Regem Szach Sultan Hussein anno 1720 expeditae autentica relatio quam redux e Persidae Legatus Durri Effendi Turcarum Imperatori Achmet III in scripto consignavit / Ex Turcico additis scholiis, Latine facta opera P. Judae Krusiński So. Jesu...; Accessit ejusdem De Legationibus Polono-Persicis dissertatio. 1734. – 4° (Estr., t. 15, s. 419; Запаско, Ісаєвич,*

№ 1233); *Tragica vertentis belli Persici historia per repetitas clades, ab anno 1711 ad annum 1728-vum continuata: Post Gallicos, Hollandicos, Germanicos ac demum Turcicos authoris typos auctior / Authore Patre Thadaeo Krusinski Societatis Jesu Missionario Persico accessit ad eandem Historiam Prodromus iteratis typis subjectus. 1740. – 2° (Estr., t. 15, s. 419; Запаско, Ісасвич, №1383). У літературі згадується ще одне, розширене, видання цього твору 1755 р. Але сьогодні відсутні відомості про його наявність у книгосховищах сучасних бібліотек.*

Провенієнції збережених примірників надають унікальний матеріал про розповсюдження видань та зв'язки автора із сучасниками. У фондах НБУВ зберігаються 29 примірників львівських видань праці Т. Крусинського. З них 4 примірники видання 1733 р., 9 примірників – 1734 р., 16 примірників – 1740 р. Видання 1755 р. за науково-довідковим апаратом НБУВ у фондах бібліотеки не виявлено. Із 29 примірників 24 містять провенієнції, з них 14 мають авторські дарчі записи: один примірник 1733 р. видання, сім примірників 1734 р. видання, шість примірників 1740 р. видання. Один стародрук без будь-яких ознак належності чи вказівок на місце перебування книжки в минулому.

Провенієнції цих примірників дають змогу документально встановити місця перебування книжок у XVIII ст. і простежити їхні шляхи впродовж XIX і XX ст. Це приватні бібліотеки різного рангу – від князівських до шляхетських. Книжки перебували у фондах бібліотеки Вишневецького замку гетьмана Великого князівства Литовського князя Михайла Серватія Вишневецького (1680–1744), бібліотеки його рідного брата, краківського каштеляна князя Януша Антонія Вишневецького (1678–1741), бібліотеки князя Юзефа Олександра Яблоновського (1711–1777) – польського вченого, бібліофіла, письменника, мецената, в Ляхівцях, у Тульчинській бібліотеці графів Потоцьких, у бібліотеці князя Антонія Бенедикта Любомирського у Полонному, у посіданні київського мечника і гродського судді Лукаша Богдановича герба Лада, венденського стольника, луцького бургграфія Юзефа Вилежинського, шляхтича Міхала Неборовського герба Правдзіч. Були видання в бібліотеках католицьких монастирів та католицьких духовних навчальних закладів. Зокрема, у кам'янецьких і любарських домініканців, вінницьких і збриженських капучинів, дедеркальських отців реформатів, динабурзьких, кременецьких, львівських та острозьких єзуїтів. У XIX ст. примірники з фондів НБУВ перебували у фондах бібліотек Київського Університету св. Володимира, Київської духовної академії,

Волинської православної духовної семінарії, Луцько-Житомирської католицької духовної семінарії.

Додаткову інформацію про побутування книжок Т. Ю. Крусинського з фондів НБУВ подають рукописні каталоги монастирських і приватних бібліотек: каталог бібліотеки Волинської православної духовної семінарії (Інститут рукопису НБУВ (далі – ІР НБУВ), ф. 1, спр. 4726, арк. 91 зв.–92 зв.; ХІХ ст.), каталог бібліотеки вінницьких отців капучинів – видання 1734 р. (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4705, арк. 47; каталог датовано 1793 р.); каталог бібліотеки бердичівських босих кармелітів – видання 1740 р. (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6413, с. 69, каталог датовано 1781 р.); каталог бібліотеки Хрептовичів у Щорсах – видання 1734 р. (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 6085, с. 201; каталог датовано 1812 р.); каталог бібліотеки баронів Шодуарів у Івниці – видання 1740 р. (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 4740, арк. 28; каталог датовано 1840 р.); каталог Городоцької бібліотеки Урбановських, згодом Стажинських у Загінцях – видання 1733, 1734 і 1740 рр. (ІР НБУВ, ф. 1, спр. 121, арк. 46 зв., арк. 47, 50; каталог датовано 1870 р.) [20].

У відділі рідкісної книги ЛННБ нині зберігається дев'ять примірників 1733, 1734 і 1740 років видання, п'ять із них мають дарчі написи автора. Серед адресатів – представники духовного і світського станів: ректор Люблінського єзуїтського колегіуму Антоній Добрьський (1740 р. видання; шифр: СТ-IV 50557/2 пр.), член Товариства Ісусового Юзеф Андрієвич (1734 р. видання; шифр: СТ-II 81000), галицький підचाший Рох Яблоновський (1733 р. видання; шифр: СТ-II 95391), королівський нотарій, крусицький староста Вацлав Жевуський (1734 р. видання; шифр: СТ-II 81000/3 пр.), капітан коронних військ Ян Герковський (1734 р. видання; шифр: СТ-II 81000/2 пр.). У ХІХ ст. ці примірники опинилися у приватних бібліофільських зібраннях Галичини: у бібліотеці графів Юзефа і Володимира Дідушицьких (1825–1899) у Потуренці (нині Сокальський р-н Львівської обл.), у бібліотеці польського еко-філософа, економіста Яна Гвалберта Павліковського (1860–1939), бібліотеці Хжановських герба Порай у Морочині (нині село Грубешівського пов. Люблінського воєводства), закладеної Едвардом Хжановським (1843–1922) і згодом переданої у депозит до Львова в Оссолінеум [22, с. 91].

У відділі рідкісної книги Центральної наукової бібліотеки Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна зберігаються два примірники видання 1740 р., провенієнції яких засвідчують їх перебу-

вання у минулому у книгозбірнях Слуцького та Гродненського єзуїтських колегіумів, куди були подаровані автором (шифри: № 276532, № 259007).

У фондї наукової бібліотеки Державного архіву Волинської області (далі – ДАВО) зберігаються три примірники видань праці Т. Ю. Крушинського: два – 1734 р. видання і один – 1740 р. видання. За їхніми провенієнціями книжки у минулому були у книгозбірнях Луцького єзуїтського колегіуму (ДАВО, шифри: № 553/1; № 554) та Острозького єзуїтського колегіуму, якому книга була подарована автором, а після касадії Товариства Ісуса потрапила до Городищенського кармелітанського монастиря (ДАВО, шифр: № 553/2) [13, с. 40–41]. У зібраннях Музею книги і друкарства м. Острога зберігається примірник 1734 р. видання з провенієнцією бібліотеки Дерманського Свято-Троїцького монастиря (шифр: КН 2777, VI-с 397) [12, с. 60].

Фактографічний матеріал, представлений провенієнціями стародруків Т. Ю. Крушинського, переконливо демонструє їх вагоме джерелознавче значення в історико-книгознавчих і бібліотекознавчих дослідженнях.

Прикладом важливої ролі провенієнцій в історичному книгознавстві можуть бути написи, залишені на сторінках стародруків видатним українським лікарем Петром Погорецьким. Петро Іванович Погорецький (1740–1780) – відомий український вчений, доктор медицини, педагог, піонер на ниві перекладу медичних підручників, один з найближчих соратників засновника вітчизняної епідеміології Данила Самойловича-Сущинського (1742–1804). Він переклав з німецької на латинську мову і підготував до друку працю професора Лейденського університету Йогана Фридеріка Шрайбера (Schreiber, 1705–1760), яка протягом тривалого часу вважалася одним з найкращих підручників з діагностики і терапії в Європі («Manuductio ad cognoscendos et curandos morbos...»). Москва: друкарня Московського університету, 1768; НБУВ: ВСРВ, Ін. 2332). Наш співвітчизник доповнив працю німецького вченого власним описом жіночих та дитячих хвороб. 1781 р. праця Шрайбера – Погорецького була перекладена російською мовою іншим видатним українським медиком, вченим-енциклопедистом, основоположником вітчизняного і російського наукового акушерства та фітотерапії – Нестором Амбодиком-Максимовичем (1744–1812), і видана в Петербурзі. Примірник московського видання, який зберігається у ВСРВ, цікавий тим, що має на форзаці дарчий запис П. Погорецького своєму другові – генеральному судді України, одному з найосвіченіших людей країни того часу Якимові Сулимі (1717–1818). Яким Сулима (1717–1818) навчався у Сухопутному

шляхетному кадетському корпусі, який закінчив із золотою медаллю, став його викладачем, мав чин таємного радника, займався перекладацькою діяльністю. Текст запису такий: *«Мужу у науках найдосвідченішому, найушлявленішому й найшанованішому пану Якимові Сулимі, викладачеві Сухопутного шляхетного [кадетського] корпусу. Вручаючи книжку як свідчення міцної дружби, яка буде тривати вічно, та поваги, великий привіт переказує чужої слави видавець. Петро Позорецький подарував у Петербурзі від Різдва Христового року 1768»* (Viro Litterarum pertissimo. / Nobilissimo Existimatissimo[que] / D[omi]no Joachimo Sulimae. / Pedestris Nobilium Corporis Tribuno. / Presenti libello / ceu tessara[m] per[petuum duraturae amicitiae venerationis[que], / S[alutem] P[lurimam] D[icit] / alienate laudis / Editor. / P[etrus] Pogoretski / Petropoli D[edit] Nativitatis Jesu Christi / Anno / MDCCLXVIII [1768]).

Евристична робота з фондом ВСПВ наштовкнула на знахідку, яка дозволяє стверджувати, що вчений-медик був бібліофілом, збирав колекцію книжок, і не тільки медичної тематики. На примірнику планте-нівського четвертого видання творів давньоримського філософа Сенеки «Опера» (Антверпен, 1652; НБУВ: ВСПВ, Pl. 198 а) є запис П. Погорецького, який розповідає про шлях надходження книжки до його бібліотеки. Текст запису латинською мовою такий: *«Ця книжка Сенеки спочатку з бібліотеки Альберта, святої теології у Лейденській академії професора, якому колись як винагорода за навчання від лейденських схолярхів дісталася, була додана: тепер справді до моєї колекції книжок сріблом, а з іншого боку вдячним другом з Музею Фіалківського перенесена, щонайпочесніше на його пам'ять зберігається, і зберігатиметься завжди від дня 1 січня 1764 р. П. І. Погорецький, кандидат медицини»* (His Seneca Liber / primum ex Bibliotheca Alberti / SS./ Theologiae in Academia Lugduno-/Batava Professoris, cui olim praemio / litterariuo a Scholiarchis Leidensibus / cessit, fuit comparatus: nunc vero ad / meam Librorum Collectionem, argento / quidem at grato atque amico, ex Museo Fialkowsiano translatus quam / honorificentissime in huius servatur / memoriam, servabiturque semper / a D[ie] 1 Junii, MDCCLXIV [1764]. / P. I. Pogoretski Med[icinae] Candidat). Запис припадає на час перебування П. Погорецького у Лейдені, куди його було відряджено 1761 р. Петербурзькою медичною колегією для підвищення кваліфікації у складі 10 найдібніших вихованців госпітальних шкіл, і де він 1765 р. захистив докторську дисертацію на тему «Про напівметал нікель. З додатком про медичне дослідження того способу, яким народ звичайно припікає вираз-

ки» (*De semimetallo Nickel. Cui accedit examen medicum modi, quo vulgus expirale ulcera sobet*). На іншому форзаці вміщено запис, що оповідає про подальшу долю примірника: «*Сія книга куплена въ j. воспитательномъ домѣ въ Москвѣ / после доктора П. Погорецкого. 1782 года въ Июне м Месяце*».

Висновки. Представлений у публікації матеріал висвітлює основні напрями наукового дослідження стародруків як об'єкта та історичного джерела. Викладена у концентрованій формі методологія наукового дослідження стародруків може бути використана у практичній роботі книгознавців, бібліотекарів, гуманітаріїв широкого профілю.

Список використаних джерел

1. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации: каталог изданий из фонда Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной Академии наук Беларуси. XV–XVI века / Нац. акад. наук. Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа; сост. А. В. Стефанович, М. М. Лис. Минск: Беларуская навука, 2010. 175 с.: ил.

2. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации: каталог изданий из фонда Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной Академии наук Беларуси. XVII век / Нац. акад. наук. Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа; сост. А. В. Стефанович, М. М. Лис. Минск: Беларуская навука, 2012. 628 с.: ил.

3. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации: каталог изданий из фонда Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной Академии наук Беларуси. XVIII век. В 4 кн. (1701–1800) / Нац. акад. наук. Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа; сост. А. В. Стефанович, М. М. Лис. Минск: Беларуская навука, 2013–2015.

4. Библиотека Радзивиллов Несвижской ординации: каталог изданий из фонда Центральной научной библиотеки имени Якуба Коласа Национальной Академии наук Беларуси. XIX век. В 3 кн. (1801–1865) / Нац. акад. наук. Беларуси, Центр. науч. б-ка им. Якуба Коласа; сост. А. В. Стефанович, М. М. Лис. Минск: Беларуская навука, 2016–2018.

5. Бондар Н. П. Філіграні примірників «Книги о постництві» Василя Великого 1594 р. острозького друку як джерело для дослідження діяльності Острозького видавничого осередку. *Острозька давнина: наук. зб.* Остріг: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2013. Вип. 2. С. 99–113, іл.

6. Бондар Н. П. Філіграні примірників «Гербарія» М. Сенні-ка 1568 р. як джерело дослідження краківського паперу кінця 60-х рр. XVI ст. *Рукописна та книжкова спадщина України*. Київ, 2015. Вип. 19. С. 283–298.

7. Бондар Н. П. Особливості паперу примірників краківського видання «Гербарія польського» Мартіна Ужендова 1595 р. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. Вип. 44. Київ, 2016. С. 274–281.

8. Бондар Н. П. Філіграні острозької Біблії 1581 р. як унікальне джерело дослідження паперового ринку Краківського воєводства. *Nihil sine litteris scripta in honorem Professoris Venceslai Walecki / pod red. T. Nastulczyka i S. Siess-Krzyszczowskiego*. Krakow : Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, 2017. S. 85–108.

9. Братковський Д. Світ, по частинах розглянутий = Świat po części przyezrzany. Переклад. Джерела. Студії / пер. з пол., перед., прим. В. О. Шевчук. Фототип. вид. Луцьк: Вид-во обл. друкарні, 2004. 463 с.

10. Дениско Л. М. Автографи на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: каталог. Київ: НБУВ, 2007. 134 с.

11. Дениско Л. М., Рудакова Ю. К. Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського: каталог. Київ, 2017. 349 с. : іл.

12. Стародруки Речі Посполитої XVI–XVIII ст. у зібраннях Музею книги і друкарства м. Острога і Волинського краєзнавчого музею: Каталог / укладачі О. Л. Позіховський, С. В. Пзіховська. Луцьк, 2005. 104 с.: іл.

13. Стародруки Речі Посполитої XVII–XVIII ст. у Волинських книгозбірнях: Каталог / укладачі С. В. Пзіховська, О. Л. Позіховський. Луцьк, 2006. 104 с.: іл.

14. Ціборовська-Римарович І. О. Історико-книгознавчий огляд примірників книжки Д. Братковського «Світ, розглянутий по частинах» з фондів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Братковський Д. Світ, по частинах розглянутий = Świat po części przyezrzany / Данило Братковський: Переклад. Джерела. Студії / В. О. Шевчук (пер. з пол., перед., прим.); Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського та ін. – Фототип. вид. Луцьк: Вид-во обл. друкарні, 2004. С. 425–436.*

15. Ціборовська-Римарович І. О. Невідоме в бібліографії бердичівське видання опери-драми В. І. Маревича «Polusia»: історико-книгознавчий та друкарський аналіз. *Бібліотека. Наука. Комунікація: Страте-*

гічні завдання розвитку наукових бібліотек. Матеріали Міжнар. наук. конф. (Київ, 3–5 жовтня 2017 р.) / НАН України, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України, Рада директорів б-к та інформ. центрів – членів МААН. Київ, 2017. С. 180–183.

16. Ціборовська-Римарович І. О. Рідкісне видання XVIII ст. друкарні Луцького домініканського монастиря у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2003. Вип. 10. С. 149–156.

17. Ціборовська-Римарович І. О. Родові бібліотеки Правобережної України XVIII ст. (Вишневецьких – Мнішеків, Потоцьких, Мікошевських): історична доля та сучасний стан / НАН України; Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Київ, 2006. 395 с.

18. Шемета Ю. М. Суперекслібрис Анни-Алоїзи Острозької у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. *Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського*. 2003. Вип. 10. С. 157–171.

19. Aleksandrowska E. Wincenty Ignacy Marewicz (1755–1822). *Pisarze polskiego Oświecenia* / pod red. T. Kostkiewiczowej i Z. Golińskiego. Warszawa: PWN, 1994. T. 2. S. 332–341.

20. Ciborowska-Rymarowicz I. Orientalista Tadeusa Krusiński (1675–1757) i egzemplarze jego prac w bibliotekach klasztornych i prywatnych XVIII wieku. *Bibliotekarz Podlaski*. 2015. Rocznik XVI nr 1 (XXX). S. 11–34.

21. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995 / Opracował Ludwik Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2004. 882 s.

22. Kachur I. Autorskie autografy na egzemplarzach starych druków XVI–XVIII zachowanych we Lwówskiej Narodowej Naukowej Bibliotece Ukrainy im. Wasyła Stefanyka. *Z badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi*. Warszawa, 2018. T. 12. S. 89–121.

23. Kachur I. Z historii bibliotek renesansowych – dar Erazma z Rotterdamu dla arcybiskupa Jana Łaskiego. *Książka dawna i jej właściciele* (Early Printed Books and Their Owners). Zbiór studiów pod red. Doroty Sidorowicz-Mulak, Agnieszki Franczyk-Cegły. Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum, 2017. T. 2. S. 19–24.

24. Łużny R. Bohomolec i Bogusławski w Rosji. (Z dziejów powiązań literackich polsko-rosyjskich doby Oświecenia). «*Slavia Orientalis*». 1961. № 2. S. 147–166.

References

1. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2010). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordynation: catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus. XV–XVI centuries. N. Yu. Berezkina (Editor-in-chief). Minsk : Belarускаia navuka. 175 p. [in Russian].

2. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2012). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordynation : catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus, XVII century. N. Yu. Berezkina (Editor-in-chief). Minsk : Belarускаia navuka. 628 p. [in Russian].

3. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2013–2015). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordynation : catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus. XVIII century. (1701–1800). N. Yu. Berezkina (Editor-in-chief). (Books 1–4). Minsk : Belarускаia navuka [in Russian].

4. Stefanovich, A. V., Lis, M. M. (Compilers). (2016–2018). Biblioteka Radzivillov Nesvizhskoj ordinacii = Library of the Radziwills of Nesvizh Ordynation: catalog of publications from the fund of the Yakub Kolas Central Scientific Library of the National Academy of Sciences of Belarus. XIX century. (1801–1865) A. I. Grusha (Editor-in-chief). (Books 1–3). Minsk : Belarускаia navuka [in Russian].

5. Bondar, N. P. (2013). Filigrani pryimirnykiv «Knyhy o postnytsvi» Vasylia Velykogo 1594 r. Ostrozkogo druku yak dzhereho dlia doslidzhen- nia diialnosti Ostrozkogo vydavnychogo osередku [Filigrees of copies of the «Book of Fasting» of Basil the Great in 1594 of the Ostroh press as a source for research of activity of the Ostroh publishing cente]. *Ostrozka davnyina – Ostroh antiquity*, 2, 99–113 [in Ukrainian].

6. Bondar, N. P. (2015). Filigrani pryimirnykiv «Herbariia» M. Siennika 1568 r. yak dzhereho doslidzhennia krakivskoho paperu kintsia 60-kh rr. XVI st. [Filigrees of copies of M. Sennik’s «Herbarium» in 1568 as a source of research on Cracow paper of the late 60’s of the 16 th century]. *Rukopysna ta knyzhkova spadshchyna Ukrainy – Manuscript and book heritage of Ukraine*, 19, 283–298 [in Ukrainian].

7. Bondar, N. P. (2016). Osoblyvosti paperu prymirnykiv krakivskoho vydannia «Herbariia polskoho» Martina z Uzhendova 1595 r. [Peculiarities of paper copies of the Krakow edition «Herbarium of Poland» by Martin Uzhendov 1595]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 44, 274–281 [in Ukrainian].

8. Bondar, N. P. (2017). Filigrani ostrozkoi Biblii 1581 r. yak unikalne dzherelo doslidzhennia paperovoho rynku Krakivskoho voievodstva [Filigrees of the Ostroh Bible in 1581 as a unique source of research on the paper market of Krakow]. *Nihil sine litteris scripta in honorem Professoris Venceslai Walecki*. T. Nastulczyka i S. Siess-Krzyszczkowskiego (Ed.). Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego. S. 85–108 [in Ukrainian].

9. Bratkovski, D. (2004). Svit, po chastynakh rozhlantuty = Świat po części przezyrzany. (V. O. Shevchuk, Trans). Lutsk: Vydavnytstvo oblasnoi drukarni [in Ukrainian].

10. Denysko, L. M. (2007). Avtografy na knykhakh iz kolektsii ridkisnykh vydan Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: katalog [Autographs on books from the collection of rare editions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: catalog]. Kyiv [in Ukrainian].

11. Denysko, L. M., Rudakova, Yu. K. (2017). Knyzhkovi znaky na knykhakh iz kolektsii ridkisnykh vydan Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho: katalog [Book marks on books from the collection of rare editions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine: catalog]. Kyiv [in Ukrainian].

12. Pozikhovskiy, O. L., Pozikhovska, S. V. (Comp.). (2005). Starodruky Rechi Pospolytoy XVII–XVIII st. u zibranniakh Muzeiu knyhy i drukarstva m. Ostroha i Volynskoho kraieznavechoho muzeiu: katalog [Old prints of the Commonwealth of the XVI–XVIII centuries in the collections of the Museum of Books and Printing of Ostrog and the Volyn Museum of Local Lore: catalog]. Lutsk Kyiv [in Ukrainian].

13. Pozikhovska, S. V., Pozikhovskiy, O. L. (Comp.). (2006). Starodruky Rechi Pospolytoy XVII–XVIII st. u Volynskykh knyhozbirniakh: katalog [Old prints of the Commonwealth of the XVII–XVIII centuries in Volyn book collections: catalog]. Lutsk [in Ukrainian].

14. TsiBORovska-Rymarovych, I. O. (2004). Istoryko-knyhoznavchyi ohlad prymirnykiv knyzhky D. Bratkovskoho «Svit, rozhlantuty po chastynakh» z fondiv Natsionalnoi biblioteky Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Historical and bibliographic review of copies of the book by D. Bratkovsky «The

world considered in parts» from the funds of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. *Bratkovski D. Svit, po chastynakh rozhlanutyi = Świat po części przemyrzany*. (V. O. Shevchuk, Trans). (pp. 425–436). Lutsk: Vydavnytstvo oblasnoi drukarni [in Ukrainian].

15. TsiBOROVska-Rymarovych, I. O. (2017). Nevidome v bibliografii berdychivske vydannia opery-dramy V. I. Marevicha «Polusia»: istorykno-knyhoznavchyi ta drukarskyi analiz. [Unknown in the bibliography Berdychiv edition of the opera-drama VI Marevych «Polusia»: historical and bibliographic and printing analysis]. Proceedings from The Library. Science. Communication: Strategic objectives for the development of scientific libraries: *Mizhnarodna naukova konfrentsiia (Kyiv, 3–5 zhovtnia 2017 r.) – International Scientific Conference* (pp. 180–183). Kyiv [in Ukrainian].

16. TsiBOROVska-Rymarovych, I. O. (2003). Ridkisne vydannia XVIII stolittia drukarni Lutskoho dominikanskoho monastyria u fondakh Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Rare edition of the XVIII century printing house of Lutsk Dominican monastery in the funds of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 10, 149–156 [in Ukrainian].

17. TsiBOROVska-Rymarovych, I. O. (2006). Rodovi biblioteki Pravoberezhnoi Ukrainy XVIII st. (Vyshnevetskykh – Mnisheki Pototskykh, Mikoshevskykh): istorychna dolia ta suchasnyi stan [Family libraries of the Right Bank of Ukraine of the XVIII century. (Vyshnevetsky – Mnisheki, Potocki, Mikoshevsky): historical destiny and current state]. Kyiv [in Ukrainian].

18. Shemeta, Yu. M. (2003). Supereklibrys Anny-Aloizy Ostrozkoj u fondah Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho [Superexlibris of Anna-Aloiza Ostrozka in the funds of VI Vernadsky National Library of Ukraine]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteki Ukrainy imeni V. I. Vernadskoho – Transactions of V. I. Vernadsky National Library of Ukraine*, 10, 157–171. Kyiv [in Ukrainian].

19. Aleksandrowska, E. (1994). Wincenty Ignacy Marewicz (1755–1822). *Pisarze polskiego Oświecenia*, 2, 332–341. Warszawa: PWN [in Polish].

20. CIBOROWska-Rymarowicz, I. (2015). Orientalista Tadeusz Kruśński (1675–1757) i egzemplarze jego prac w bibliotekach klasztornych i prywatnych XVIII wieku. *Bibliotekarz Podlaski*, 30 (1), 11–34. Białystok [in Polish].

21. Encyklopedia wiedzy o jezuitach na ziemiach Polski i Litwy 1564–1995/Opracował Ludwik Grzebień SJ przy współpracy zespołu jezuitów. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2004. 882 s. [in Polish].

22. Kachur, I. (2018). Autorskie autografy na egzemplarzach starych druków XVI–XVIII zachowanych we Lwówskiej Narodowej Naukowej Bibliotece Ukrainy im. Wasyla Stefanyka. *Z badań nad Książką i Księgozbiorami Historycznymi*, 12, 89–121 [in Polish].

23. Kachur, I. (2017). Z historii bibliotek renesansowych – dar Erazma z Rotterdamu dla arcybiskupa Jana Łaskiego. *Książka dawna i jej właściciele* (Early Printed Books and Their Owners) / Zbiór studiów pod red. Doroty Sidorowicz-Mulak, Agnieszki Franczyk-Cegły, 2. 19–24 Wrocław: Wydawnictwo Ossolineum [in Polish].

24. Łużny, R. (1961). Bohomolec i Bogusławski w Rosji. (Z dziejów powiązań literackich polsko-rosyjskich doby Oświecenia). *Slavia Orientalis*, 2. 147–166 [in Polish].

Ірина Ціборовська-Римарович,

старший научный сотрудник отдела старопечатных и редких изданий

Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского,

кандидат исторических наук, старший научный сотрудник

Украина, г. Киев

e-mail: ciborirena@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5025-0767

СТАРОПЕЧАТНЫЕ ИЗДАНИЯ КАК ОБЪЕКТ И ИСТОЧНИК НАУЧНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ: МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ И ПРАКТИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

В статье представлена характеристика старопечатного издания как объекта и источника научных исследований. Освещены основные составляющие его комплексного научного историко-книговедческого исследования: издание текста, источниковедческий анализ предисловий, посвящений, послесловий; типографское исполнение; переплеты; провениенции и владельческие знаки; маргиналии; записи книжных цен; филигранные. Изложены основные методы научного исследования этого исторического источника, которые базируются на принципах историзма, системности и научной объективности, а именно: метод источниковедческой эвристики, метод критики источников, количественный и компаративный методы, а также узкоспециальные методы исследования: типографский, палеографический и филигранологический. Подчеркнута важность комплексного исследования. На конкретных примерах проиллюстри-

рованы информационный потенциал старопечатных изданий как вида исторического источника и связь историко-книгovedческих исследований с другими историческими дисциплинами и отраслями гуманитарных наук. Старопечатные издания и сформированные из них историко-культурные фонды являются документальными памятниками эпохи, которые аккумулируют научные, духовные и эстетические достижения, отображая идеологические, политические и художественные пути развития человеческого общества. Материалы для публикации получены в результате эвристической работы с фондами старопечатных изданий Национальной библиотеки Украины имени В. И. Вернадского при книгovedческих исследованиях истории и состава фондов частных и монастырских библиотек XVII – первой половины XIX вв., которые функционировали на этнических украинских землях. Изложенные в статье методология научного исследования старопечатных изданий и фактографический материал могут быть полезными в практической работе библиотекарей, книгovedов, гуманитариев широкого профиля.

Ключевые слова: старопечатное издание, историческое книгovedение, историческое библиотекovedение.

Iryna Tsiborovska-Rymarovych,

senior research fellow of the department of rare books,

V. I. Vernadsky National Library of Ukraine

Ukraine, Kyiv

e-mail: ciborirena@ukr.net

ORCID: 0000-0002-5025-0767

OLD PRINTED BOOKS AS AN OBJECT OF STUDY AND SOURCE FOR RESEARCH: METHODOLOGICAL BASIS AND PRACTICAL SURVEY

The paper presents characteristics of old printed book as an object and source of research. Main components of its complex scientific historic and book study are covered: text edition; analysis of prefaces, dedications, afterwords as a source study; print execution; binds; proveniences and owner's signs; marginalia; prices notes; watermarks. Main approaches to study of this history source are set out: ones based on principles of historicism, system study and scientific objectivity, namely, method of source heuristics, source critical study, quantitative and comparative methods, and special ones, in particular, typographical, paleographical and watermarks study. The importance of complex study is stressed. Informative potential of old printed books as a kind of history source, and relationship between book studies and other historic fields and areas of Humanities are proved with the help of certain cases. Old printed

books, and history and culture collections which include them, are documented monuments of epochs, which accumulate scientific, spiritual, and aesthetic accomplishments, reflecting ideological, political, and artistic ways of society development. Data for the paper were obtained in the course of heuristic work with old printed collection of V. I. Vernadsky National library of Ukraine during study of private and monastic collections of the 17 th – first half of the 19 th centuries, which operated in ethnically Ukrainian lands. Methodological approaches to study of old printed books and data, which set out in the paper, would be useful for librarians, book scholars, ones who study Humanities.

Keywords: old print book, historic book study, historic library studies.